

Олена Ярошинська

ПРОЕКТУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті проаналізовано різні визначення сутності та змісту поняття «педагогічне проектування», виокремлено найбільш відомі підходи до його трактування. На основі теоретичного аналізу літератури обґрунтовано висновок, що проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи – специфічний вид педагогічної діяльності щодо створення моделей зміни освітнього середовища та збагачення його ресурсів і можливостей для удосконалення умов професійного та особистісного розвитку майбутнього педагога. Узагальнено основні вимоги до проектування освітнього середовища ВНЗ взагалі та професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, зокрема.

Ключові слова: педагогічне проектування, проектування освітнього середовища, професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи.

Інноваційна діяльність у сфері вищої освіти викликана необхідністю зміни її змісту та організації і спрямована на пошук нових способів структурування її системи. Тому виникає нова предметність у науково-практичній діяльності педагогів і керівників – проектування змісту, структури освітнього середовища та його управління.

Тенденції розвитку сучасної педагогічної науки спонукають до детального аналізу і творчого переосмислення здобутків учених у галузі педагогічного проектування та оптимального використання освітніх інновацій у системі підготовки майбутніх фахівців, зокрема вчителів.

Низка авторів – О. Барабанщиков, А. Биков, В. Вдов'юк, В. Давидов, В. Єрмоленко, О. Заїр-Бек, І. Зязюн, О. Коберник, Н. Кузьміна, А. Лазукін, Д. Левітес, Г. Муравйова, В. Сластьонін, В. Слепов В. Соколов, Г. Ушамірська, А. Цимбалару, Д. Чернишевський – досліджували педагогічне проектування у загальноосвітньому закладі та проектування й моделювання освітнього процесу у вищій школі, підготовку викладачів до педагогічного проектування тощо.

О. Кравець, М. Люшин, Т. Подобєдова, О. Солом'яний, Т. Ткач, А. Ткачук, А. Цимбалару, Т. Шиян розкривають дефініції «проект», «проектування», «проектна діяльність», «педагогічне проектування». Науковці визначають категорію «проект», як систему реалізації спланованих послідовних дій, спрямованих на досягнення передбаченого результату і визначено, що педагогічні проекти різняться за: формою, рівнем, спрямуванням, масштабом, складністю та тривалістю. Дослідники

охарактеризували провідні ознаки педагогічного проекту, а саме: гнучкість, реалістичність, інноваційність, соціальна і педагогічна значущість.

Окрім того, поряд із ґрунтовними розробками вчених, залишається неохопленою низка питань, пов'язаних із дидактичними засадами впровадження педагогічного проектування в освітній процес вищої школи. Сьогодні назріла необхідність створення цілісної моделі проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, що відображає сучасні підходи й інноваційні тенденції у розвитку освіти.

Метою даної статті є узагальнення поглядів науковців щодо змісту поняття «педагогічне проектування», виокремлення найбільш відомих підходів до його трактування; уточнення сутності процесу проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи як виду педагогічної діяльності.

Сьогодні педагогічне проектування відображено у різних теоретичних моделях і відрізняється різноманітністю підходів до його вивчення, виділенням різних основ уведення нового понятійного апарату, акцентуванням різних аспектів самого процесу проектування. Навіть, спостерігається певна хаотичність у стані термінології педагогічного проектування [3, с. 66].

Примітними у цьому плані є певні варіанти трактувань. В. Безрукова визначає педагогічне проектування як «попередню розробку основних деталей майбутньої діяльності учнів та педагогів» [4, с. 95]. Разом із тим, дослідниця підкреслює взаємозв'язок педагогічного проектування і педагогічної технології: у процесі і засобами проектування створюється педагогічна технологія, що забезпечує розвиток учасників педагогічного процесу. На думку дослідниці, педагогічне проектування є функцією будь-якого педагога, не менш значущою, ніж організаційна, гностична чи комунікативна [4, с. 96].

О. Заір-Бек вважає, що «творчість як створення й реалізацію педагогічних задумів, спрямованих на вдосконалення освіти, її розвиток і перетворення в конкретних умовах, можна визначити поняттям «педагогічне проектування», виділяючи завдання з удосконалення педагогічних процесів як специфічний тип педагогічних завдань, а проектування – як особливий вид діяльності педагога» [8, с. 25]. Головна перевага педагогічного проектування як напряму прикладних досліджень полягає, на думку О. Заір-Бек, у науковій конструктивності, що є «особливою функцією проектування на відміну від виявлення й опису загальних педагогічних закономірностей, притаманних педагогіці як науковій галузі в цілому» [8, с. 30].

Ціла плеяда дослідників (В. Болотов, Є. Ісаєв, В. Слободчиков, Н. Шайденко) надають перевагу тлумаченню поняття педагогічного проектування в контексті «вирощування» новітніх форм єдності педагогів, учнів, педагогічної громадськості, нових змісту та технологій освіти, способів і технологій педагогічної діяльності та мислення [5, с. 66].

За твердженням Н. Борисової, педагогічне проектування – це діяльність, спрямована на розробку і реалізацію освітніх проектів, під якими розуміють «оформлені комплекси інноваційних ідей в освіті, у соціально-педагогічному поступі, в освітніх системах та інститутах, у педагогічних технологіях» [7, с. 21].

Поняття «проектність» А. Цимбалару тлумачить як здатність передбачати, прогнозувати, творчо переосмислювати дійсність та «проектування» як системи взаємозв'язаних видів діяльності. Крім того автор звертає увагу на особливості та відмінності трактування феномену «педагогічне проектування», що зумовлено його соціальним характером та педагогічною спрямованістю [18, с. 31].

Г. Муравйова розглядає педагогічне проектування як вид професійної діяльності вчителя, що характеризується сукупністю методів і засобів, які забезпечують передбачення вчителем технологічної структури освітнього процесу та його результатів. Дослідниця робить акцент на тому, що проектування як вид професійної діяльності педагога передбачає осмислення освітнього процесу на основі аналізу педагогічної ситуації і вибору оптимального варіанту його реалізації [13, с. 14].

Є. Алісов розглядає педагогічне проектування у вигляді самостійної поліфункціональної педагогічної діяльності, спрямованої «на створення нових або перетворення наявних об'єктів сфери освіти у відповідь на потреби, що виникають у процесі розвитку людини, суспільства, культури або самих освітніх систем» [2, с. 50].

Для нашого дослідження є значущими роздуми В. Радіонова про вироблення стратегії проектування. Діяльність проектувальника, вважає автор, полягає в «побудові траєкторій» в полі проектних можливостей, у виробленні стратегії поведінки можливих станів у дійсні [15].

Е. Заїр-Бек трактує «педагогічне проектування» як один з напрямів дослідницької педагогічної діяльності, яке забезпечує вирішення проблем, наявних в практиці освіти в конкретних умовах. Проектування передбачає побудову комплексу педагогічних ідей та розробку на основі системного підходу бажаних перетворень і програм їх реалізації в конкретні освітні системи» [9].

Також для нас становить інтерес позиція О. Прикоти, згідно з якою головне в педагогічному проектуванні – це проживання індивідуальних і конвенціональних цінностей, які повинні бути скориговані або принципово змінені [14].

Педагогічне проектування в дослідженні П. Бордовської розуміється як процедура, яка складається в інформаційній підготовці деяких змін до педагогічної реальності, в попередньому осмисленні та описі таких змін у формі конкретних дій учасників педагогічного процесу [6, с. 214].

Ми схилиємося до твердження, що поняття «педагогічне проектування», зокрема у професійній підготовці, може мати два можливі трактування – у широкому та вузькому розумінні. Відповідно, під педагогічним проектуванням у широкому розумінні мають на увазі

конструювання теоретичних і нормативних моделей на основі ще більш загальної теорії. Педагогічне проектування у вузькому розумінні визначає створення конкретних проектів на основі концептуалізації їх задуму, які передбачають приблизні варіанти вмотивованої майбутньої діяльності на основі професійно-особистісних цінностей; безпосередньо спрямовують практичну навчальну діяльність, що охоплює актуалізацію і теоретичне опрацювання освітніх ініціатив, строго впорядковану послідовність дій, які приводять до інновацій у практиці і прогнозують її результати.

Досліджуючи питання проектування навчального процесу як педагогічної проблеми, можна виокремити два найбільш відомі підходи. Перший із них пов'язується з розгорнутим перспективним плануванням, що передбачає складання календарного плану на довготривалий строк або планування системи занять із теми, підбір завдань, самостійних, контрольних робіт, засобів наочності. Другий підхід запропонований В. Монаховим і пов'язаний із власне проектуванням навчального процесу (а не плануванням). Сутність цього підходу полягає в попередньому аксіоматичному моделюванні навчального процесу у вигляді групи аксіом, що включає: аксіоми параметризації навчального процесу, аксіоми цілісності та циклічності навчального процесу; аксіоми технологізації інформаційної моделі навчального процесу. В. Монахов уперше побудував інформаційну модель навчального процесу, що включає п'ять основних параметрів. Кожен із цих параметрів представляє певну інформацію про навчальний процес, надаючи його завершений опис [12].

Грунтовне бачення проблеми сутності проектування та його ролі в організації навчально-виховного процесу надає О. Коберник. У його розумінні проектування навчально-виховного процесу передбачає визначення діяльності педагога й учнів у їхній взаємодії, тобто проектування особистісно-розвивальної взаємодії. Дослідник розглядає проектування навчально-виховного процесу як неперервний процес [10, с. 26]. Інакше кажучи, кожен проект необхідно розглядати як крок до створення того об'єкта або суб'єкта, який найбільш повно відповідає певній суспільній потребі.

Погоджуємося з думкою О. Коберника, що систему проектування навчального процесу характеризують такі ознаки: цілісність – відсутність зведення системи до суми утворюючих її частин, сприймання і розгляд її як єдиного цілого; структурність – зв'язки і відношення елементів системи упорядковуються в деяку структуру, яка визначає функціонування системи; взаємозв'язок системи з середовищем; ієрархічність – кожний компонент може розглядатися як система, до якої входить інша; багатоваріантність описування – кожна система, що представляє собою складний об'єкт, у принципі не може бути зведена лише до якоїсь однієї картини, одного відображення, а може бути описана багатьма способами [10, с. 29].

При проектуванні навчального процесу варто спираємося на принципи традиційного проектування, які виділяє В. Розін: принцип

незалежності – матеріальна реалізація проекту не змінює природу та її закони; принцип реалізації – за проектом можна створити відповідний проекту об'єкт чи процес; принцип відповідності – в об'єкті, що проектується, можна виділити, описати, розробити процеси функціонування і морфологічні одиниці та поставити їх у відповідність одне одному; принцип завершеності – хоча майже будь-який проект може бути покращений у багатьох відношеннях, тобто оптимізований, проте в цілому він задовольняє основні вимоги, що висувуються до нього та його реалізації; принцип конструктивної цілісності – об'єкт, що проектується, вирішується в межах технології: складається з елементів, одиниць і відношень, які можуть бути вироблені в процесі проектування; принцип оптимальності – прагнення у процесі проектування до оптимальних рішень [16, с. 108].

Таким чином, на основі теоретичного аналізу літератури ми приходимо до висновку, що проектування освітнього процесу – компонент професійної діяльності педагога, який передбачає педагогічні дії, що визначають подальшу освітню взаємодію і ґрунтуються на усвідомленні мети діяльності, способів, прийомів, методів та форм її здійснення.

Проблема проектування освітнього середовища в останні роки привертає все більшу увагу дослідників і практиків. Так, Ю. Мануйлов зазначає про необхідність усвідомлених середовищеосвітніх дій, тому що це є умовою управління впливами середовища. У зв'язку з цим він вводить поняття «середовищного проектування», «середовищної діагностики», «середовищного продукування виховного результату» [11, с. 40].

Під середовищним проектуванням Ю. Мануйлов пропонує розуміти моделювання середовища та середовищеосвітнього процесу, яке необхідне для визначення цілей, способів, засобів їх досягнення і отримання належних результатів [11, с. 40].

На думку Г. Сазоненко, проектування освітнього середовища спрямоване на розв'язання трьох стратегічних завдань, зокрема на організацію умов і можливостей для ефективного розвитку і саморозвитку особистості; створення умов і визначення пріоритетів для навчальної, самоосвітньої діяльності учня (студента), реалізації індивідуальної освітньої траєкторії; організацію умов і можливостей для формування життєвої компетентності вихованця [17, с. 232–233].

На думку Т. Новікової, під проектуванням освітнього середовища слід розуміти, перш за все, зменшення в оточуючому соціальному середовищі стихійного компонента за рахунок організованих удосконалених та зведених у єдину систему педагогічних впливів. Автор виділяє низку мікросистем, які впливають на дитину. Такими, за її визначенням, є: сім'я, трудові колективи дорослих, вулиця, аудіовізуальне середовище, предметно-естетичне середовище, природне середовище [1].

Отже, об'єктом педагогічного проектування є системи різного рівня та характеру або їх структурні компоненти, які досліджуються лише у взаємозв'язку з системою. Освітнє середовище вищого навчального

закладу, професійної підготовки майбутнього вчителя та особистості виступають предметом середовищного проектування у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях.

Потреби в педагогічному проектуванні виникають у зв'язку з необхідністю конструктивного вирішення протиріч між різноманітним індивідуально-особистісним запитом майбутніх фахівців і обмеженими можливостями освітніх систем і процесів; між сформованими педагогічними процесами і зовнішніми вимогами до цих процесів; між тенденціями розвитку освітніх систем і педагогічних процесів та сформованим традиційним виглядом тієї чи іншої освітньої системи.

Педагогічне проектування освітнього середовища відображає сучасні тенденції в розвитку педагогічних теорій і потреби інноваційної педагогічної практики, яка розвивається.

Узагальнюючи роздуми науковців, під проектуванням освітнього середовища в контексті професійної підготовки майбутніх учителів будемо розуміти процес зміни середовища та середовищеосвітнього процесу, з метою набуття ними нових інноваційних характеристик, що забезпечують прискорення адаптації професійної освіти до змінних суспільних вимог та особистісних запитів майбутніх фахівців.

Якщо виходити з даного визначення, проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи включає практико-орієнтовану діяльність, метою якої є розробка нових, не існуючих на практиці освітніх систем і видів педагогічної діяльності, процес створення і реалізації педагогічного проекту, специфічний спосіб розвитку особистості фахівця, технології навчання.

У цьому зв'язку необхідно дати коротку характеристику основним вимогам до проектування освітнього середовища ВНЗ взагалі та професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, зокрема. Задамо основні вимоги через такі структурні ознаки:

1) основні рівні завдання діяльності:

– рівень інтернаціоналізації ВНЗ (наявність міжнародного компонента в змісті навчальних планів і програм, міжнародна мобільність студентів і професорсько-викладацького складу, наявність програм технічного і наукового співробітництва та взаємодопомоги);

– національний рівень (створення нормативно-правової бази, яка забезпечує достатньо повне регулювання професійної підготовки, правовідносин, економічної підтримки ВНЗ, соціальний захист студентів, викладачів і робітників вузів);

– регіональний рівень (організація освітніх структур, наявність широкого спектра напрямів підготовки, спеціальностей та спеціалізацій);

– локальний рівень (підвищення якості освіти шляхом зміни його змісту і практики, відповідність стандартам освіти);

– рівень індивідуально-особистісних завдань (формування загальних і особистісно значущих інтелектуальних умінь і індивідуальних властивостей, що забезпечують готовність майбутнього фахівця до

професійної діяльності);

2) основні завдання діяльності: забезпечення випереджаючого характеру якісної підготовки майбутнього вчителя; формування та розвиток його мотивації на майбутню професію, самовизначення і реалізація траєкторії саморегульованого розвитку вузу, розробка та створення наукового і науково-методичного забезпечення діяльності ВНЗ через створення електронних банків знань, вдосконалення навчального процесу та його технологічна підтримка, маркетинг духовно-моральних, психофізіологічних, соціокультурних, творчих, професійних ресурсів студента; формування мотивації, спрямованій на забезпечення процесу саморозвитку людського потенціалу, його самоактуалізації, визначення та усвідомлення параметрів, якості діяльності, визначення провідних напрямків підвищення якості освіти, формування конкурентоспроможності, престижності, інноваційного характеру розвитку вузу;

3) результат діяльності: критерії підготовленості випускників вузу до застосування знань на практиці, готовності до професійної діяльності, сприйняття нового, здатності вчитися все життя.

Пропонована система основних вимог до проектування середовища системно орієнтує суб'єктів взаємодії на готовність до вирішення завдань усіх рівнів і на відповідність випускника динамічним вимогам зовнішніх ресурсів, із впливаючими на них соціально-економічними та політичними факторами. Центром концентрації такого цілісного освітнього середовища є вищий навчальний заклад.

Результатом педагогічного проектування стає певний освітній проект, функціональна специфіка якого залежить від певних умов: стану середовища, особливостей суб'єктів, які займаються конкретним проектом, функціональних зв'язків між елементами проекту, можливостей його застосування, очікуваних результатів.

Важливою характеристикою проектування освітнього середовища є його перехід в режим інноваційного розвитку. Досвід впровадження освітніх та педагогічних інновацій в освітнє середовище підтверджує, що у вищих педагогічних навчальних закладах у процесі вдосконалення професійної підготовки ставляться головні завдання:

1) зміни в змісті та технологіях організації середовищної взаємодії;

2) технічна, технологічна та організаційна модернізація основних компонентів освітнього середовища професійної підготовки майбутнього вчителя;

3) ціннісно-мотиваційна і технологічна підготовка викладачів та управлінських структур ВНЗ до інновацій.

Реалізація першого завдання забезпечується шляхом конструювання змісту освіти відповідно до наукових, технологічних та практичних досягнень науки і практики, соціальних вимог та особистісних потреб майбутнього фахівця.

Друге завдання розв'язується за рахунок впровадження інноваційних технологій і методик, які адаптуються в навчально-виховне, соціально-

культурне та інформаційно-комунікаційне середовище конкретного навчального закладу.

Третій аспект залежить від сформованості психолого-педагогічної готовності викладачів до прийняття відповідних змін. Частка технологічних інновацій у вищому навчальному закладі значною мірою залежить від становлення суб'єктності педагога, тому що особистість викладача та його світоглядні установки безпосередньо позначаються на процесі проектування змін існуючої педагогічної реальності.

Порівняльна характеристика складових частин проектування освітнього середовища доводить, що проектування є об'ємною і складною у технологічному плані педагогічною діяльністю, спрямованою на створення фрагментів соціальної дійсності, яка безпосередньо може бути представлена в освітньому процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Розуміючи педагогічне проектування як цілісний процес зміни освітнього середовища професійної підготовки, у дослідженні ми будемо опиратися на його структурні компоненти: прогнозування, моделювання, конструювання та реалізації.

Прогнозування як компонент проектувального процесу передбачає обґрунтування припущень про доцільність та хід зміни об'єкту проектування та виокремлення можливих шляхів його удосконалення.

Моделювання – розробка загальної стратегії зміни освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на основі створеної моделі інноваційного проекту.

Конструювання – подальша деталізація обґрунтованої моделі та створення реального об'єкта і наближення його до використання в системі професійної освіти.

Компонент реалізації передбачає експериментальне впровадження розробленої моделі та узагальнення результатів проектування.

Потреба в проектуванні освітнього середовища виникає тоді, коли є усвідомлення необхідності переходу від існуючої до прогностичної моделі освітнього середовища, як результат – виникає потреба розробки проекту. Саме інноваційний проект забезпечує трансформацію освітньої системи в нову якість. Аналіз механізму проектування освітнього середовища показує, що проводиться поступовий перехід від виникнення ідеї до її впровадження. Створюваний проект як нормативна модель має, з одного боку, чітко визначати окреслені контури нововведення, з іншого – бути достатньо універсальним, уживаним до будь-якого можливого варіанта педагогічного процесу у ВНЗ. Участь усього педагогічного колективу в пошуковій проектувальній діяльності змінить позицію викладачів і студентів – майбутніх педагогів початкової школи, підвищить рівень їхньої професійної готовності до інноваційної діяльності.

Отже, проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи – специфічний вид педагогічної діяльності щодо створення моделей зміни освітнього середовища та

збагачення його ресурсів і можливостей для удосконалення умов професійного та особистісного розвитку майбутнього педагога. Педагогічне проектування є усвідомленим і цілеспрямованим процесом побудови моделі освітнього середовища професійної підготовки фахівця, а педагогічні інновації – продукт реалізації запропонованої моделі.

Педагогічне проектування, що відповідає сучасним освітнім вимогам суспільства і особистості, повинно бути комплексним, причому необхідно визнати можливість безлічі правильних концептуальних моделей і варіацій. Інваріантним ядром змісту педагогічного проектування у професійній підготовці є соціальне замовлення підготовки фахівця, яке визначене в державних документах і стандартах. Варіативні елементи, що забезпечують мобільність педагогічних програм, відповідають змісту особистісно-індивідуального блоку соціального замовлення та запитам майбутніх вчителів.

Реалізація проектної діяльності, орієнтованої на трансформацію системи з одного стійкого стану в інший, передбачає точне володіння ситуацією, аналітичне осмислення всіх наявних внутрішніх і зовнішніх зв'язків, бачення необхідних станів компонентів системи. Педагогічне проектування освітнього середовища професійної підготовки відрізняється тим, що проектувальник, дослідник може перебувати «всередині» системи професійної освіти, може бути керівником освітньої системи певного рівня, освітнього закладу, а також його учасником і, в зв'язку з цим, може вносити зміни в освітнє середовище.

Застосування виокремлених підходів при проектуванні освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, на нашу думку, дозволить його оптимізувати, максимально використати сильні сторони і взаємно компенсувати недоліки всіх її компонентів; інтеграція елементів середовища виключить втрати на виконання різними елементами дублюючих функцій, в результаті чого ефективність освітнього середовища буде значно вище сумарної ефективності всіх її компонентів.

У педагогічному проектуванні необхідно враховувати рівень розвитку самого об'єкта проектування та тенденції змін. Створюючи проект розвитку соціально-педагогічної системи, зокрема освітнього середовища на рівні професійної підготовки, необхідно враховувати історію і логіку її становлення, сучасний стан і реальні можливості трансформування. Що може стати предметом подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новикова Т. Г. Педагогические основы проектирования в образовании / Новикова Т. Г. // Инновационные процессы в образовании: теория и практика : сб. научн. ст. / под ред. Т. Г. Новиковой, Е. Е. Федотовой. – М. : АПК и ПРО, 2001. – С. 61–79.
2. Алисов Е. А. Педагогическое проектирование экологически безопасной среды : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Алисов Евгений Анатольевич. – Курск, 2011. – 405 с.

3. Батієвська Т. Проектування навчального процесу майбутніх фахівців як педагогічна проблема / Т. Батієвська // Педагогічні науки. – 2012. – № 54. – С. 64–69.
4. Безрукова В. С. Педагогика. Проективная педагогика : учеб. пособ. [для инженерно-пед. институтов и индустриально-пед. техникумов] / В. С. Безрукова. – Екатеринбург : Деловая книга, 1996. – 342 с.
5. Болотов В. А. Проектирование профессионального педагогического образования / В. А. Болотов, Е. И. Исаев, В. И. Слободчиков, Н. А. Шайденко // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 66–72.
6. Бордовская П. В. Диалектика педагогического исследования / П. В. Бордовская. – СПб. : Пзд-во РХГИ, 2001. – 512 с.
7. Борисова Н. В. Образовательные технологии как объект педагогического выбора : учеб. пособ. / Н. В. Борисова. – М. : ИЦПКПС, 2000. – 146 с.
8. Заир-Бек Е. С. Теоретические основы обучения педагогическому проектированию : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Заир-Бек Елена Сергеевна. – СПб., 1995. – 410 с.
9. Заир-Бек Е. С. Основы педагогического проектирования : учеб. пособие / Елена Сергеевна Заир-Бек. – СПб. : Просвещение, 1995. – 234 с.
10. Коберник О. М. Проектування навчально-виховного процесу в школі / О. М. Коберник. – К. : Хрещатик, 1995. – 153 с.
11. Мануйлов Ю. С. Средовой поход в воспитании : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Мануйлов Юрий Степанович. – М., 1997. – 193 с.
12. Монахов В. М. Технологические основы проектирования и конструирования учебного процесса : монография / В. М. Монахов. – Волгоград : Перемена, 1995. – 152 с.
13. Муравьёва Г. Е. Вопросы теории проектирования образовательных процессов / Г. Е. Муравьева // Педагогическое образование и наука. – 2002. – № 4. – С. 14–21.
14. Прикот О. С. Методологические основания педагогической системологии : дис. ... доктора пед. наук / О. С. Прикот. – СПб., 1997. – 303 с.
15. Радионов В. Е. Нетрадиционное педагогическое проектирование / В. Е. Радионов. – СПб. : СПбГТУ, 1996. – 140 с.
16. Розин В. М. Проектирование как объект философско-методологического исследования / В. М. Розин // Вопросы философии. – 1984. – № 10. – С. 100–111.
17. Сазоненко Г. С. Педагогіка успіху (досвід становлення акмеологічної системи ліцею) / Г. С. Сазоненко. – К. : Гнозис, 2004. – 684 с.
18. Цимбалару А. Семантика понятійного апарату проблеми педагогічного проектування / А. Цимбалару // Нова педагогічна думка. – 2009. – № 3. – С. 30–35.